

DRAMINĖ IŠSILAISVINANČIOS VISUOMENĖS VIZIJA

[...]

Juozas Erlickas (g. 1953) debiutavo Vilniaus universiteto Kiamo teatre aštuntojo dešimtmečio viduryje dramomis *Petro Navicko gyvenimas* (1974), *Petro Navicko išpažintis* (1975), *Post scriptum* (1975). Novatoriška studentiškų spektaklių stilistika, komiška sovietinio gyvenimo kritika tuo metu sulaukė plataus atgarsio, ketvirtą „Navickiados“ dalį cenzūra uždraudė. Pirmosios pjesės – teatro vaidinimų scenarijai – tapo dramos *Pakeleivingi* (par. 1977 m., past. Akademiniam teatre 1993 m., rež. A. Bausys) pagrindu, o personažai Blinkevičius, Garnevičius ir kiti – pagrindiniais Erlicko kūrybos (dramų, prozos, poezijos) veikėjais.

Erlicko dramos pagrįstos trimis parodijavimo lygmenimis: jis parodijuoja tikrovę, meninį tikrovės atspindėjimą ir literatūros kūrinių stilių, kaip meninio tikrovės atspindėjimo sistemą¹. Publikuotose dramose autorius kuria literatūrinį spektaklio scenarijaus variantą, literatūrinėmis priemonėmis kompensuoja teatrinio vaidinimo žaidybiškumą. Tačiau išryškėja ir savotiškas paradoksas – dramaturgo sukurtas literatūrinis teatras yra sunkiai transformuojamas į teatro spektaklį. Pavyzdžiui, rež. Eimuntas Nekrošius Jaunimo teatre 1984 m. repetavo *Blinkuvą*, tačiau darbą nutraukė (*Blinkuva* buvo pastatyta Šiaulių dramos teatre 1989 m., rež. A. Bagatyrytė). Erlickas meta iššūkį tradicinio, akademiško teatro galimybės, kelia kalbos vaizdinio konkretizavimo problemas, oponuoja psichologiškai motyvuotos aktorius vaidybos tradicijai.

Aptariamuoju laikotarpiu Erlickas išleido draminių kūrinių rinkinius *Gyvenimas po sniegu* (1991) ir *Knyga* (1996), susiformavo kaip savitos, „erlickiškos“ stilistikos dramaturgas. Rinkinyje *Gyvenimas po sniegu* išspausdintos penkios dviejų dalių dramos: „Gyvenimas po sniegu. Dviejų dalių priedas prie orų prognozės“, „Mirtis už stalo. Dviejų dalių suma“, „Kitais metais. Dviejų dalių tautiška giesmė“, „Blinkuva-2, arba po dešimties metų. Dviejų savaitių tęsinys“, „Pakeleivingi. Dviejų dalių tragiški vaizdai“. Rinkinyje *Knyga* publikuojamos mini dramos, kuriose tarsi sugrįžtama prie pirmajame rinkinyje *Kodėl?* (1979) paskelbtų dramų lakoniškumo. Skyriuje „XX a. šiaurės vakarų drama“ yra „Lakštingala. Vieno veiksmo tragedija“, „Nuo Birutės kalno. Vieno veiksmo komedija“, „Prie Nemuno šitas. Dviejų dalių šeimos kronika“, „Pirmosios kregždės. Vieno veiksmo rėmai“, „Diena be paukščių. Dviejų šūvių drama“. Sovietmečiu parašytose dramose (rink. *Kodėl?*) Erlickas kūrė situacijas, varijuojančias melodramišką personažų santykių modelį. Utriruotos meilės, neapykantos, masinių kovų, primenančių ankstyvasias lietuvių istorines dramas, vaizdavimas buvo kaip priedanga, teatrinė kaukė, kad būtų galima ištarti ar remarkoje parašyti pagrindinius pjesės žodžius, paliudyti *sistemas* varžomą laisvės troškimą:

Jis:

(susijaudinęs, bet kartu ir svajingai). *Išvažiuokim iš čia. Išvažiuokim! Mes uždusim šičia* („Skambina Šopeną. Vieno veiksmo drama“. *Kodėl?*, 1979, 125).

Garnevičius:

---

¹ Jūratė Sprindytė, *Kritikos akvarelės*, Vilnius: Vaga, 1980, 196.

Ir visi jūs. suaugusieji, tokie! (Su kartėliu) O aš, beje, seniai nebe vaikas! (Delnu nubraukia ištryškusių ašarą ir užgniaužia nuoskaudą) Eikš, Danute, pagaliau mes laisvi. Taip! Laisvi! [...]

Abu apsisuka ant vienos kojos 4 kartus ir išeina iš scenos, smarkiai trenkę įsivaizduojamomis durimis („Neramus jaunimas. Istorinė drama“, Kodėl?, 1979, 125).

Aptariamuju laikotarpiu publikuotose Erlicko dramose dominuoja adekvataus tikrovės suvokimo problema. „Pereinamajame laikotarpyje“ išryškėjęs *homo sovieticus* mąstymo inertiškumas, sovietinio gyvenimo logikos (alogiškumo) deformuota vaizduotė lemia personažų elgesį ir vaizdinę dramų struktūrą. Išryškinamas vienas svarbiausių laiko bruožų – paviršutiniškumas. Personažų elgesys ribojamas sovietinės ideologijos suformuotų gyvenimo stereotipų, jų saviraiška – kičinis kultūros, literatūros suvokimas (pvz., laidojimo biuro darbuotojas, duobkasys Auskas apie Shakespeare'o (Šekspyro) *Hamletą*: „Geras spektaklis, sako. Ir duobkasiai veikia, ir lavonų daug. Jums patiks, sako“ („Mirtis už stalo. Dviejų dalių suma“).

Erlicko dramose gausu garsių klasikos kūrinių „citatų“, personažų, situacijų: veikia Shakespeare'as, vaidinami, cituojami, perkuriami populiariausio jo kūrinio *Hamleto* epizodai („Mirtis už stalo“, „Blinkuva-2, arba po dešimties metų“), pasirodo Alfredo Jarry (Alfredo Žari) *Karaliaus Juobos* personažai Bordeliuras („Gyvenimas po sniegu“), Ožislovas („Blinkuva-2, arba po dešimties metų“), kolūkiečiai vadinami Donelaičio *Metų* personažų vardais („Kitais metais“), tautinę pseudoideologiją demonstruoja Kęstutis ir Birūta („Kitais metais“), *etc.* Tačiau visa tai pasitelkiama kaip kaukės, kurios leidžia sukurti komišką efektą, atpažinus, jog kaukė neatitinka po ja slypinčio „turinio“.

Erlickas komišką efektą išgauna aliuzijomis į didingumą ir menkumą: skambiu „Lituanicos“ vardu pavadinta šiukšlių mašina sovietinio gyvenimo šiukšles veža į „Pergalės“ sąvartyną („Versk šiukšles į Sąvartyną, gelbėk Lietuvą Tėvynę“, – pasitinka „raudonomis trispalvėmis“ parašytas plakatas). Naktį šiukšlių kalnai „panašūs į didingus senovinės pilies kuorus“, kur budi sovietinio gyvenimo ilgesio kamuojamas Ožislovas Petkevičius, kalbantis Shakespeare'o Hamleto žodžiais. Čia jam pasirodo tėvo šmėkla, prisidengusi mirusiojo Blinkuvos valdovo „pavidalu karingu“ ir ryžtingai modifikuoja Shakespeare'o tekstą – sūnus privalo atkeršyti už sovietinės sistemos žlugimą:

Šmėkla:

Sūnau, tu privalai... Girdi?

Vytautas:

Girdžiu!!!

Šmėkla:

Berlyno miesto sieną atstatyti

Ir geležinę uždangą nuleisti!

Tačiau pradėti teks nuo Blinkuvos,

O Blinkuvoj...

(„Blinkuva-2, arba po dešimties metų. Dviejų savaičių tęsinys“, 189)

Lygiavertę prasmę Erlicko draminiuose žaidimuose greta literatūros klasikos įgauna tuo metu populiarių indų filmų („Pakeleivingi“) ir sovietinės bei naujosios politikos žargono stilistika.

Erlicko pjesėse dominuoja tradicinių prasmų sukeitimas vietomis (kontaminacija) ir „apvertimas“; dramoms grindžiamos „atvirksčia“ tradicinės dramos poetika. Veiksmas tampa savo paties priešybe: išradingose pjesių fabulose įvykių, situacijų kaleidoskopas – tarsi aliuzija į kvapą gniaužiančią laiko

įvykių dinamiką, tačiau kūrinio pabaigoje autorius neslepia, jog visa tai buvo tik veiksmo imitacija. Pjesių įvykiai niekur neveda, jų pabaigoje grįžtama į pradžios situaciją. Tokia įvykių raida primena folklorinės sakmės pasakojimo logiką: žmogus, patyręs daugybę nuotykių su velniu, atsibunda ant to paties kelmo, o euforiją sukėlęs auksas būna pavirtęs anglimis. Pažeidžiamas ir dramų veiksmo laiko nuoseklumas: praeitis įsiterpia į dabartį, į dabarties gyvenimo sceną išvedami įvairių istorijos laikotarpių politiniai ir literatūriniai veikėjai. Parodoma ir kita – pertvarkos laikotarpio – reikšmės pusė: vidinį žmogaus mentaliteto būvį vis dar veikia sovietinės epochos sąstingis. Istoriniai, literatūriniai personažai vis dar paklūsta buvusios, sovietinės sistemos logikai: Vytautas Kęstutovičius – „tavarišch padpalkovnik“ – po tautiniu švarku slepia karišką palaidinę, visą nusagstyta ordiniais ir medaliais („Kitais metais. Dviejų dalių tautiška giesmė“); į teatro sceną po *Hamleto* spektaklio išėjęs Shakespeare'as pripažįsta sovietinę Lietuvos okupaciją („Mirtis už stalo. Dviejų dalių suma“). Parodijuojamas ir tradicinis istorinių, socialinių dramų įtampos ir konfliktų šaltinis – individo ir valdžios santykiai; šių santykių pagrindas Erlicko dramose yra ne konfliktas, o atvirksčiai – konflikto nebuvimas, nes bailių *homo sovieticus* pasaulyje dominuoja susitaikymas su valdžios įsakymais, o priešinimasis išreiškiamas pačia primityviausia konflikto imitacija – buitiniu barniu. Parodijuojama ir personažo poelgių psichologinė motyvacija, – juos lemia baimė valdžios, kuri jau seniai nusilpo ir sumarazmėjo, nebeteko anksčiau turėtos galios.

Pjesių veiksmo dinamika kuriama gretinant fantazijos ir tikrovės epizodus, pagal klasikinę *teatro teatre* principą: veikėjai suvokia, jog jų gyvenimas – „teatras“, kuriame jie turi atlikti visuomeninės padėties diktuojamus „vaidmenis“, paklusti „režisieriaus“ (biurokratijos, funkcionierių) daromoms pataisoms, o šiam pareikalavus, net pasitraukti iš spektaklio-gyvenimo. Tik dramų pabaigos epizoduose paaiškėja, jog spalvingas ir juoką keliantis teatrinis žaidimas slepia niūrią, personažams nepriimtina, jų svajones ir galimybes ribojančią tikrovę. Per visus pjesės įvykius jie tarsi keliauja realaus gyvenimo link. „Pereinamojo“ laikotarpio žmogaus mentalitete autorius atskleidžia dramatišką sąmoningumo situaciją – nenorą ar nesugebėjimą suvokti gyvenimo realybės. Trumpi „tikrovės“ epizodai išduoda, jog herojams priimtinesnė fikcijų, fantazijos, sapno realybė.

Pjesės „Gyvenimas po sniegu“ (par. 1988 m.) pabaigoje paaiškėja, jog čia vaizduojami įvykiai buvo laikrodininko Motiejaus sapnas (kai kuriuose epizoduose – sapnas sapne), tačiau trumpam išniręs tikrovės epizodas greitai užgožiamas naujų fikcijų:

Gegutė:

(griežtai). *Liaukis. Nusibodo.*

Motiejus

(krūptelėjęs išsitraukia kišeninį laikrodį). *Jau po devynių. Vėl į ateljė pavėlavau. (Išbėga nusigandęs)*

Iš skirtingų pasaulio šalių pamažu ateina Sniego žmogus ir Sniego žmona (47).

Dramoje „Mirtis už stalo“ (par. 1988 m.) balansuojama tarp pabrėžtino teatriškumo ir tikroviškumo: kai kuriuose epizoduose vaidinamas „vaidinimas vaidinime“ – dramos personažas Auskas vaizduojamas ir kaip žiūrovas, stebintis scenoje vaidinamą Shakespeare'o *Hamletą*, ir kaip žiūrovas, iš šalies stebintis savo paties gyvenimą vaizduojančio kūrinio premjerą. Patikėjęs kalbomis, jog „dabar galima rašyti viską“, Auskas išdrįsta draminiėmis priemonėmis parodyti tikrovę, tačiau jo kūrinys sukelia represijas: po spektaklio Juodieji pėstininkai suima pjesės autorių, atrodo, kad represijų neišvengia ir žiūrovai, taip ir nesupratę, kada baigėsi vaidinimas ir prasidėjo tikrasis gyvenimas:

Auskas:

Man širdį skauda! (Iškelia surakintas rankas žiūrovams) Žmonės! Draugai! Pirmyn! (Pakiliai) Juk jų tik saujelė, o mūs – milijonai! Tai ko gi jūs laukiat!?! (Nusivylęs) Gal jūs manote, kad visa tai aš parašiau? Kad vaidinimas tęsiasi? Deja, jis jau pasibaigė. (Juodiesiems pėstininkams) O jie plojo. (Rodo į salę) Ypač, va, šitas... Šitas... O anas – juokėsi. [...]

Direktorius:

(kreipiasi per garsiakalbį į salę). Draugai. Įvyko nesusipratimas. Prašom skirstytis po vieną. Vyrai į kairę, moterys į dešinę. Ir jokių susibūrimų prie teatro. [...]

Žiūrovai tyliai skirstosi. Scenoje tuščia. Už teatro sienų girdėti kariški balsai, sunkvežimių riaumojimas ir šunų lojimas... (100)

Dramoje „Kitais metais“ (par. 1989 m.) fiksuojama laisvesnė sąmoningumo stadija. Pjesės veiksmas pradedamas pragare, kur gyvenimas jau vyksta pagal Maskvos laiką, Liuciferis, nužemintas iki „kolchozninko“ rango, geidžia praeityje turėtos galios, tačiau tik sapne gali įsivaizduoti esąs jo vietą užėmusiu Josifu Stalinu. Politinio – metafizinio pasaulio teatro didieji veikėjai – Liuciferis. Pontijus. Josifas, Lavrentijus – pasikeičia vaidmenimis, tačiau pragare įvykęs perversmas nebeturi įtakos žemiškojo pasaulio teatrui, kur pragaro pasiuntiniai gauna tenkintis pasyvių stebėtojų, žiūrovų vaidmeniu. Dekanozovas ir Daj Dzevičius (rašytojas A. Gudaitis-Guzevičius, buvęs sovietinės Lietuvos vidaus reikalų ir valstybės saugumo komisaras, kultūros ministras) išsiunčiami į gyvųjų pasaulį pažiūrėti, kas dedasi „Spalio šaly“. Dekanozovas, lyg garsusis aferistas Ostapas Benderis, norėtų keliauti į Rio de Žaneirą, tačiau Josifas įsako tenkintis 1950 metų Sovietų Sąjungos teritorijos ribomis, tad pasirenkamas patraukliausias maršrutas – po Lietuvą. 1989 m. Lietuva, nors jau nešiojamos tautinės juostelės, „salėje – sąjūdis“, Kęstutis „pakyla su špaga krūtineje“ ir užtraukia „Lietuva, tėvyne mūsų...“, pragaro svečių apibūdinama skeptiškai:

I būtybė:

Nieko naujo. Tarybinis žmogus kaip ir anksčiau tebebijo kūjo, pjautuvo, uniformos ir į viršų pakeltos dešinės rankos. [...]

II būtybė:

Visi – Jo anūakai. Tegu patriukšmauja (154–155).

Šiandien, Erlicko dramų realijoms tapus istorija, komiško efekto mažėja, tačiau, kita vertus, laikui bėgant dramose ryškėja nauji personažų ir situacijų bruožai: žmogaus polinkis taikstytis su esama padėtimi, dvasinis ir fizinis tingumas, ilgesingas siekis atgaivinti „geresnę“ praeitį, pasitikėjimas žiniasklaida etc.